

1
НАШ ЈЕЗИК

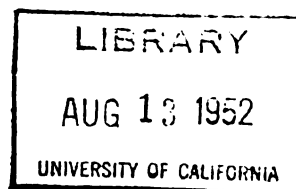
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 7-8

БЕОГРАД 1952



САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : За добар књижевни језик	223
2. <i>М. Шевановић</i> : Неки акценатски дублети	226
3. <i>Б. Милановић</i> : Облик заисних падежа деминутивних именица на <i>-це</i>	242
4. <i>В. М. Мићовић</i> : О неким стручним називима	259
5. <i>Св. Предић</i> : Италијан — Талијан	267
6. <i>Иван Поповић</i> : Инструментал именица женског рода на сугласник	270
7. Језичке поуке	280

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Рибна

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књигевезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

ОБЛИК ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА ДЕМИНУТИВНИХ ИМЕНИЦА НА -ЦЕ...

У нашем језику, познато је, од именица средњега рода наставком за грађење речи *-це* постају именице са деминутивним значењем; тако: од *звоно* — *звонце*, од *село* — *сеоце* (и *селце*), од *чељаде* — *чељаце* (< *чељад-це*), од *сџабло* — *сџакалце*, од *врџено* — *врџенце*, од *влакно* — *влаканце* (< **влакџн-џце*) итд.; има их у великом броју. Исто су тако многобројне, узете заједно, и именице ове врсте са дериватима наставка *-це*, тј. с наставцима: *-анце*, *-енце*, *-ашце* и *-џице*, као што су: *псеџанце*, *чеданце*, *кориџанце*; *пиленце*, *буренце*, *парченце*; *псеџашце*, *седлашце*, *грлашце*; *јагџешце*, *џелешце*, *вимешце*. — Све ове и овакве речи у савременом књижевном језику привлаче пажњу својим облицима зависних падежа у једнини, одн. двојаким облицима наставака у тим падежима: једни су проширени сугласником *џ* према именичкој самогласничкој основи (II именичка врста) — *дрвце*, *дрвце-џа*, *дрвце-џу*..., *џеленце*, *џеленце-џа*, *џеленце-џу*..., *јарешце*, *јарешце-џа*, *јарешце-џу*..., а други се појављују без икаква проширења (I врста) — *осџрвце*, *осџрвца*, *осџрвцу*..., *брашанце*, *брашанца*, *брашанцу*..., *грлашце*, *грлашца*, *грлашцу*... И мене овде интересује само та њихова страна. Зато сам узео да изнесем стање овог морфолошког појава како се оно огледа на речничком и граматичком материјалу нашега језика и, у исто време, да покажем шта такво стање претставља за његов развитак уопште.

Пре него што пређем на то, хоћу да истакнем једну чињеницу. Наиме, од свих јужнословенских језика, у којима је стари наставак *-џце*, као обележје деминутивности код именица средњега рода, постао својим развитком врло продуктиван, једино су се у српскохрватском језику појавили

падежни наставци јединине проширени поменутиим сугласником. Старословенски деминутиви: *члѡдѣцѣ, пѣцѣ, словѣцѣ, дрѣвѣцѣ, винѣцѣ, брашнѣцѣ, пѣсѣтѣцѣ* и др. мењају се као именице типа *лицѣ* или *срѣдѣцѣ*. У македонском језику именице овога рода у јединини су непроменљиве, а у множини све добијају само наставак *a*; на пример: *селце — селца, бременце — бременца, дешенце — дешенца* и сл. У бугарском такође деминутивне речи као: *ѡрце, крилце, именце, буренце, ѡрасенце, кученце, момченце* и многе друге у зависним падежима не добијају никакве наставке, а у множини и оне имају само наставак *a*: *ѡрасенца, именца, ѡрца, селца* итд., иако основне именице неких од њих имају овде проширен наставак: *ѡилеша* (множ.), *ѡрасеша, момчеша, бремена* и др. Само једну именицу имам која је за ово, својим множинским обликом, од значаја: *дрѣвце* у множини има *дрѣвца* и *дрѣвцеша*¹⁾ — свакако према облицима основне именице *дѣрва* и *дѣрвеша*. Ни словеначки језик, који, као и наш, има развијену деклинацију, нема ништа слично. Као што показује *Slovenski pravopis* (Љубљана, 1950), деминутиви с наставком *-ce* од именица средњега рода које не проширују зависне падежне наставке у јединини мењају се као именица *lice* или *polje*; дакле: *jezerce—jezerca, dance—danca, kolence—kolenca, gnezdece—gnezdeca, vince—vinca* и *vinčece—vinčaca, pisemce—pisemca*, и др; а такву промену имају и деминутиви постали од именица које те наставке проширују сугласницима *s, n, t*, као: *drevo—drevesa*, дем. *drevce—drevca* и *drevesce—drevesca, telo—telesa*, дем. *telesce—telesca, seme—semena*, дем. *semence—semenca, vime—vimena*, дем. *vimence—vimenca, dete—deteta*, дем. *detesce—detesca, tele—teleta*, дем. *telesce—telesca* и сл. Иако се основне речи ових деминутива мењају на сличан начин као и у нашем језику, они опет не показују нигде ни знака од онога што имају српскохрватски деминутиви изведени од таквих именица.

Све ово значи да су деминутивне именице ср. рода с наведеним наставцима у српскохрватском језику добиле, у зависним падежима јединине, наставке проширене сугласником *ш* — на његову терену. И, према подацима које пружа исто-

¹⁾ В. Пешѡрѡв Ст. *Калканджиевѡ*, Бѡлгарска граматика, Пловдив—София, 1938, стр. 215.

риски речник Југославенске академије, то се проширење падежних наставака јавља тек у XVIII в. Тамо се за *бјеланце* вели: „Мијешајући се с ријечима којима се основа свршује на *et*, налази се и с таким основом од прошлога вијека“ и наводи се пример из језика Зах. Орфелина: Извади сама *беланцеџа* у једну чинију, а s. v. *јајце* има: 12 *јајцеџа* — нађено код истог писца¹⁾. За остале примере с проширеним падежним наставцима, које сам употребио у овом раду, обрађивачи Академијина Рјечника наводе такве облике, у највише случајева, из Вукова Рјечника; на пример за: *џиленце*—*џиленцеџа*, *чеданце*—*чеданцеџа*, *буренце*—*буренцеџа*, *крмешце*—*крмешцеџа* и др.; за неке друге се каже да „у наше вријеме“ могу имати и овакве облике, одн. и наставке са сугласником *ш*: поред *дрвца* (ген. једн. од *дрвце*) може бити и *дрвцеџа*, поред *дјешешца* (ген. једн. од *дјешешце*) и *дјешешцеџа*. Али се и тада то обично потврђује Вуком — речима: „тако је у Вукову рјечнику“. Само Маретић, који је обрадио речнички материјал колико сви до њега, ставља сам код неких деминутива двојаке облике за ген. једнине (пример: *џрасенца* и *џрасенцеџа*, *џрасешца* и *џрасешцеџа*), а за именицу *џерце* вели да се у Србији „склања“: *џерцеџа*, *џерцеџу* итд.

Толико свега даје за ово Рјечник ЈАк. Али и то довољно показује да је проширење падежних наставака код ових именица за наш језик млада морфолошка творевина. Отуда је разумљиво што се у старијим речницима (у Ступићеву, Делабелину, Белостенчеву) код оваквих деминутива, уколико су они уопште у њима заступљени, не означава никакав облик за ген. једнине, што значи да је тај падеж без икаквог сугласничког проширења, јер се оно код основних именица по правилу обележава — кад год га има. Овај податак наводим зато што мислим да је користан за потпуније осветљавање целог питања, иначе он нас се овде не тиче непосредно.

За испитивање ове особине савременог књижевног језика треба, разуме се, поћи од Вука, одн. од његова Српског рјечника. Јер је то први речник чистог народног језика који

¹⁾ Ништа не мења ствар што је проширење у примерима за множинске облике.

је, познатом дугом и упорном борбом Вуковом, постао темељ општег модерног књижевног језика, његов извор. Узео сам за ову сврху изванредан број деминутивних именица с наставком *-це* (и са дериватима тога наставка) које се све налазе у њему, а исто тако и у каснијим и новијим речницима — Броз-Ивековића и Ристић-Кангрге. Групишем их према наставцима којима су изведене.

1. Деминутиви с наставком *-це*. — Њих има највише и, углавном, постају од именица средњег рода које у зависним падежима једнине немају никаквог проширења наставака, а означавају предмете умањена облика према облику који се казује основном речју. Такве су:

брашанце, вesaоце (од *весло*), *винце, влаканце, вреоце* (од *врело*), *врешенце, гроце* (од *грло*), *данце* (од *дно*), *длијенце* (од *длијешо*), *жваоце* (од *жвало*), *звонце, зрнце, језерце, једрце* (и *једарце*), *јушарце, кољенце, корице* (од *коришо*), *криоце, лишце, месце, мошвиоце* (од *мошвило*), *окце* (код Вука у значењу *die Bienenzelle* [= пчелина ћелија], и зато без ознаке да је деминутив), *оштрвце, ошце* (Вук: *dim. v. око?*), *пасамаце* (од *пасмо*), *перце, писамце, повјесамце, ребарце, рунце, сијенце, сеоце, словце, сребарце, штакалце*.

Од ових речи две су код Вука, у Рјечнику, забележене само с проширеним наставком у ген. једнине: *штакалце—штакалцеша* и *ошце—ошцеша*, а једна, *звонце*, и с оваквим наставком: *звонца* (*звонцеша*); остале, према Вукову бележењу именица, немају у зависним падежима никаквог проширења наставака; дакле, мењају се као именица *лице* или *сунце*: *зрнца, зрнцу...*, *коленца, коленцу...*, *словца, словцу...*, *перца, перцу...* итд. О именицама које чине изузетак може се, као напомена, рећи ово. Напоредо са *штакалце—штакалцеша* постоји и његов дублетни облик с наставком *-енце*: *штакленце* — који има проширен генитивни наставак: *штакленцеша*, што свакако може бити да није остало без утицаја. Код речи *ошце—ошцеша* („окно од пенцера“, *Fensterscheibe*) стоји: „у Сријему“ — као ознака краја где се употребљава; могућно је да ју је Вук забележио или од другог добио заједно с оваквим њеним обликом у ген. једнине. Што се тиче деминутива

звонце, за Вука је главни облик у овом падежу звонца, тј. с наставком *а*, јер је *-цеша* (= *звонцеша*) стављено међу заграде.

Од именица ср. рода које, у промени, имају падежне наставке проширене сугласником *ш* постала су, наставком *-це*, два деминутива: *дрвце*—од *дрво*—*дрвеша* и *чељаце*—од *чељаде*—*чељадеша*; и они у Вукову Рјечнику имају у ген. једн. *-ша*: *дрвцеша*, *чељачеша*.

2. Деминутиви с наставком *-анце*.— Њих је мало; међу примерима имам свега два: *чеданце* и *блашанце*. Од прве је именице ген. једн. *чеданцеша*, а од друге *блашанца*. Ове, друге, Ристић и Кангрга немају, али је ја овде ипак узимам зато што се она, као деминутив који означава предмет и чија је основна именица у промени без проширених падежних наставака, не слаже обликом генитива с првом, уз коју се наводи. Јер то, кад је реч о Вукову Рјечнику, не треба испуштати из вида.

3. Деминутиви с наставком *-енце*.— Они подједнако постају, овим наставком, од именица (ср. рода) које значе мало живо биће — „живинче или чељаде“, као и од оних које значе што меживо, какав предмет. Први имају у ген. једине самогласничку основу, а падежни наставак им је онда проширен сугл. *ш*: *пиленце*—*пиленцеша*, *јаренце*—*јаренцеша*, *шеленце*—*шеленцеша*, *ждробенце*—*ждробенцеша* (*дјешенце* Вук упућује на *дјешешце*—*дјешешцеша* и сигурно, за њега, нема друкчији облик генитива него овакав, тј. *дјешенцеша*). Други стоје овако: *буренце*, *парченце* и *стакленце* имају у овом падежу такође *-ша*: *буренцеша*, *парченцеша*, *стакленцеша*, а *дугменце* и, свакако, *жваленце* (које Вук упућује на *жваоце*) не проширују наставке; дакле: *дугменца*—*дугменцу*, *жваленца*—*жваленцу* итд.

4. Деминутиви с наставком *-ешце*.— Сви постају скоро од истих именица од којих су и деминутиви с наставком *-енце* и, с изузетком само једног, као и они имају проширен генитивни наставак ако су од речи које означавају мало живо биће: *јарешце*—*јарешцеша*, *шелешце*—*шелешцеша*, *ждробешце*—*ждробешцеша*, *дјешешце*—*дјешешцеша*, *крмешце*—*крмешцеша*; само је од *јагњешце*—*јагњешца*. Међутим, ако су деминутивне

именице изведене овим наставком од речи које значе какву ствар или предмет, оне, за разлику од деминутива на *-енце*, имају сугласничку основу с генитивним наст. *a*; дакле, гласе: *дугмешца, вимешца, Шјемешца*.

5. Напослетку — деминутиви с наставком *-ашце*. — Међу њима је само један деминутив чија основна именица значи живо биће: *псешашце*; основне речи свих осталих означавају какав предмет. У Вукову Рјечнику они такође немају обележен ген. једнине, што значи да њихови зависни падежи једнине, за Вука, имају краће облике: *псешашца, псешашцу...*, *брдашца, брдашцу...*, *седлашца, седлашцу...*, *клубашца, клубашцу...*, *грлашца, грлашцу...*, *коришашца, коришашцу...*, *срдашца, срдашцу...*, *сунашца, сунашцу...*, *јушашца, јушашцу...*

Тако стоји код Вука, у његову Рјечнику, с променом ових деминутивних именица у једнини.

Ако сада све ово, у прегледу изложено, сведемо и уопштимо, излази као закључак: а) у Вукову Рјечнику деминутивне именице ове врсте постале од речи које значе младо и мало живо биће — чепљаде или живинче — имају, с незнатним отступањем, у ген. једн. наставак *a* проширен сугласником *ш*; б) деминутиви чије основне именице означавају што неживо, дакле, какав предмет или ствар, углавном, не проширују падежне наставке у једнини, сем једног дела ових деминутивних речи које су изведене наставком *-енце*; в) ове наставке, међутим, проширују уметком *ш* оне речи које су постале од именица с таквим истим проширењем у промени.

Из Вукова материјала видимо јасно код којих се деминутива најпре појавио сугл. *ш* у наставцима зависних падежа једнине. Појавио се најпре код оних чије основне именице ср. рода значе младо и мало живо биће и имају у својој промени тај сугласник као проширење падежних наставака. То је и природно. Узмимо као пример: *црасе—црасеша, пиле—пилеша, деша—дешеша*. Овакав падежни однос ових и сличних именица, са *-е: -ша*, који је у највећем броју примера њихова спољашња морфолошка ознака, пренесен је и на именице од њих изведене, с деминутивно-хипокористичким значењем; односно, гласовна претстава тог односа почела се стварати и код њихових деминутива чију семантичку вредност, уствари,

претставља у извесном степену умањено, и с хипокористичком нијансом, значење основних речи. Дакле, на основу ове сталне семантичке везе између једног и другог облика речи дошло је до тога да се оне могу слагати и у падежним наставцима, тим пре што је један члан горњег односа већ постојао и код деминутивних именица (*e* на крају у ном. једн.): *йиле*—*йилецџа*: *йилецце*; тако се почело употребљавати и *йилеццеџа*. Овако изједначена деклинација код ових именица утицала је после и на деминутиве изведене од речи које значе какав предмет, али првенствено, као што се види из Вукова Рјечника, тај је утицај извршен на оне чије основне речи имају и саме падежне наставке проширене сугл. *џ*, као и на деминутиве чије су основне именице без тог проширења у промени, али значе живо биће.

Исто стање промене ових именица у једнини, које је овде констатовано за Вуков Рјечник, налази се и у Броз-Ивековићеву Рјечнику хрватскога језика (1900—1901). Јер разлика која постоји незнатна је, обухвата само неколика појединачна примера. Тако код Броза и Ивековића поред *џакалцеџа* у ген. једн. има и *џакалца*; такође двојаке облике у овом падежу имају они и за *дугменце* и *дугмешце*: поред *дугменца* и *дугмешца*, који су једино заступљени код Вука, код њих стоји и *дугменцеџа* и *дугмешцеџа*; *рамешце*, којег Вук нема, код њих у ген. једн. такође гласи *рамешцеџа*. То је све. Ова отступања од Вука ја не бих ни наводио да се из њих не види, колико-толико, да се наставак ген. једнине с проширењем *џ* појављује и код оних деминутива на *-ешце* који таквог наставка у Вукову Рјечнику уопште немају. С друге стране, то што у свим осталим случајевима постоји потпуно слагање између ова два речника не изненађује ништа јер се зна да је Рјечник Броза и Ивековића, уствари, речник Вукова језика, и састављачи су се, при његовој изради, и овде чврсто држали Вука.

Међутим Ристић и Кангрга не стоје у таквом односу према Вуку. У њихову Српскохрватско-немачком речнику (1928) промена деминутивних именица о којима је реч даје друкчију слику. Наиме, и оне две групе ових именица, с наставцима *-це* и *-ашце*, које су у Вукову Рјечнику, може

се рећи, без обележеног облика за ген. једн., што, дакле, значи, као што је већ казано, да у зависним падежима јединине добијају наставке без проширења *-ш*, код Ристића и Кангрге имају, и то у доста знатном броју, назначен генитив само с тим проширењем, тако да оне међу њима које тога немају личе на отступања; то су: *острвце* — ген. једн. *острвца*, *лишце*—*лишца*, *длеце*—*длеца*, *вreoце*—*вreoца*, *жваоце*—*жваоца*, *гроце*—*гроца* (али: *грлце*—*грлцеша*), *повесамце*—*повесамца*, *влаканце*—*влаканца* и *брашанце*—*брашанца*. Све остале из групе деминутива на *-це* имају у ген. једн. наставак *-ша*: *данцеша*, *перцеша*, *ребарцеша*, *месцеша*, *сеоцеша*, *словцеша* итд. Од оних из друге групе, на *-ашце*, три немају обележен облик ген. једн.: *грлашце*, *сунашце* и *срдашце* (према томе тај падеж код њих гласи: *грлашца*, *сунашца* и *срдашца*), а остале имају *-ша*: *брдашце*—*брдашцеша*, *йсешашце*—*йсешашцеша* и др., а поред њих и друге којих нема у претходна два речника: *шелашце*—*шелашцеша*, *јајашце*—*јајашцеша*, *гнездашце*—*гнездашцеша*. Кад се, уз ово, узме у обзир да и деминутиви с наставцима *-енце*, *-ешце* и *-анце* имају сви у овом падежу такав облик, на *-ша*, онда се види да у Речнику Ристића и Кангрге господаре, код ових именица у једнини, зависни падежни облици проширени сугласником *-ш*.

Да овде поменем и Речник српскохрватског књижевног језика од Л. Бакотића (1936). У њему нема доста речи које сам горе по групама навео, али оно што се налази слаже се с Речником Ристића и Кангрге. Неслагање претстављају именице: *коленце*, *буренце* и *брдашце*, које су у ген. једн. без проширеног наставка (значи: *коленца*, *буренца* и *брдашца*) и *вreoце* и *влаканце*, које су с таквим наставком: *вreoцеша*, *влаканцеша*. Кад се прегледају сви примери којих у овом Речнику има, излази јасно да је и код Бакотића у великом преимућству наставак с обликом *-ша* у генитиву једн. јер је захватио, као год и код Ристића и Кангрге, и деминутиве на *-це* и *-ашце*. Иако се Бакотић ту могао угледати на њих, пошто се већ при изради свога Речника служио и њиховим делом, ипак сама чињеница да је прихватио проширене падежне наставке у промени ових именица упућује на претпоставку да су му такви наставци били ближи у језичком осећању.

Све ово, дакле, значи да уствари само Вуков Рјечник и Речник Ристића и Кангрге дају материјала — и повода — да се говори о наставцима зависних падежа у једнини код деминутивних именица ове врсте. А та два речника стоје на временском размаку од пуне три четвртине столећа, што за развитак нашег савременог књижевног језика представља несумњиво значајан период. Зато би се могло одмах помислити да је преовлађивање наст. *-ша* у ген. једн. и код деминутива на *-це* и *-ашце* код Ристића и Кангрге, према његову отсуству у Вукову Рјечнику, израз тог развитка. Међутим тако није, бар није у оној мери и у оној стабилности како се то приказује у њихову Речнику, иако је сигурно да су се нови наставци, проширени сугл. *ш*, за све време стално ширили на рачун других, без таквог проширења. Јер се стање до којег се долази само на основу података било једног или другог речника не може данас у потпуности приписивати нашем књижевном језику у целини. Ево зашто.

Када се Вук, пре скоро сто четрдесет година, прихватио задатка да створи заједнички књижевни језик, он је тада истакао свој матерњи дијалекат као основицу тога језика. То је био онај „најпрогресивнији и најчистији дијалекат наш“ на коме је постала, и после, Вуковом заслугом, овековечена најлепша традиционална књижевност наших народа и на коме је и сам Вук написао сва своја дела. Зато је он приписивао себи право да може тражити од књижевника, ма из кога краја на територији српскохрватског језика они били, да употребљавају, при књижевном стварању, гласове и облике његова, херцеговачког говора, тим пре што су се такви гласови и облици налазили и у другим говорима најновијега типа, нарочито у суседним говорима источнаг наречја. И оно што се налазило у њима, с Вуковим књижевним језиком на првом месту, проглашено је за „опћениту правилност“, и дужност је била свих писаца да, у интересу језичког јединства, не отступају од ње — сем у случају замене *јаша*. На том темељу гласовне и, још више, „морфолошке обавезности“ изникла је зграда нашег општег књижевног језика.

И у самом његову стварању и затим у његову брзом развитку и усавршавању велику је улогу одиграо Вуков

Српски рјечник, који зато има изузетно место у науци о нашем језику уопште. Ова значајна збирка народних речи обухвата знатну област српскохрватских говора. Али највећи и најглавнији део њен чине речи Вукова домаћег говора — претстављене у Рјечнику као опште према другима, далеко малобројнијима, које су означене као покрајинске и које, у овом случају, могу имати само појединачни значај. Све остале речи имају, у првом реду, облик речи Вукова књижевног језика, и оне су за нас на овом месту као такве важне. Јер се из тога види да и облици деминутивних именица ср. рода с горњим наставцима, онако како су код Вука забележене, јесу такође у првом реду облици његова језика, као што је и цео Рјечник првенствено „речник језика једног човека и једног краја“, тј. Вука Караџића и његова родног краја. Вуков Рјечник је непотпун бројем речи а територијално је ипак ограничен, тако да не би могао претстављати, оним што садржи, стање које би вредело као опште за наш књижевни језик данас зато што се он, убрзо после Вукова времена, почео развијати слободније и ићи све више у ширину, тј. почео је увлачити у свој организам и друге народне говоре осим оних који му леже у основици, и на тај начин је добијао „све многостручнији карактер“. Развијајући се у том правцу „он се чак одвојио од непосредног туторства Вукова језика стварајући слободно нове језичке облике у Вукову духу“. ¹⁾ Писци су почели уносити у књижевност непосредно оно што живи у народном говору њихова краја — као што је некада чинио и Вук — не водећи увек довољно рачуна ни о „опћенитој правилности“. ²⁾

То се донекле огледа и у Речнику Ристића и Кангрге. Али најпре ово. Иако је богатији речима од осталих наших речника савременог језика, он је ипак далеко од тога да би могао бити потпун. Затим — што је овде много важније — он „даје тип савременог књижевног језика с екавизмом у основи“ јер је поникао на екавском језичком подручју, и садржи лексички материјал који одговара разговорном и књижевном језику тог подручја — с центром у Београду. Дакле, Речник Ристића и Кангрге чини само један део, иако

¹⁾ А. Белић, Вукова борба за народни и књижевни језик, Београд 1948, стр. 228.

²⁾ Ibid.

знатан, нашег савременог књижевног језика, и зато се ни за њега не може рећи да даје слику тога језика уопште. Оно што се у њему налази ограничено је, пре свега, на простор који обухвата својом грађом и особинама њене обраде. А ту спада и промена ових деминутивних именица у једнини, нарочито оних с наставцима *-це* и *-ашце*. Познато је да су на територији екавских новоштокавских говора врло распрострањени њихови падежни наставци проширени сугласником *ш* и да они, као такви, одатле улазе и у књижевни језик. Али је питање да ли је то код књижевника и других писаца са те територије већ извршено у оном обиму који је дат у Речнику Ристића и Кангрге; да ли је, например, ген. једн. код њих искључиво *брдашцеџа* од *брдашце* или *зрнцеџа*, *језерцеџа* од *зрнце*, *језерце* и сл. Мислим да није. Јер ни код писаца из овог дела српскохрватског језика нису, код деминутивних речи на *-це* и *-ашце*, ретки примери с непроширеним падежним наставцима у једнини; штавише, они су и обични и чести у употреби. Да наведем неколико као потврду за то:

на маленоме *брдашцу* — А. Стојковић, на пустојме *брдашцу* — Ђ. Јакшић, иза једног *брдашца* — Ј. Веселиновић, Под *брдашцем* стоји — М. П. Шапчанин, на гребену *брдашца* — Б. Поповић, Не бих ти дао ни *зрнца* — М. Ђ. Глишић, мање од макова *зрнца* — Ст. Новаковић, окићена каквим сликовитим *зрнцем* — Љ. Јовановић, ни једног *зрнца* — Б. Поповић, из тога *језерца* — М. Ђ. Милићевић, од оближњег *језерца* — М. Јакшић, свако са два *крилца* — Ј. Ј. Змај, Нећу њој ни *словца* [написати] — И. Вукићевић, Ви ћете то наћи... у *јајцу* — М. Ђ. Милићевић, уским *грлцем* — Ј. Цвијић, од *коленца* до *коленца*¹⁾ — П. Поповић.

Код неких је језичко осећање за промену ових речи поколебано, и зато се код њих могу наћи и једни и други облици. На пример:

М. П. Шапчанин: Лагано се креће и *крилцеџом* бије — Па весела *крилцем* бије; или — у истом чланку: Није имао прилике да затресе својим *звонцеџом* — танак звук школског *звонца* (Нин I, 1 јул 1951, стр. 9).

¹⁾ Ове и друге сличне примере узео сам, углавном, из лексикографске грађе Института САН.

И ово овдoliko примера довољно показује да екавски писци оваквим облицима очигледно стоје ближе Вукову књижевном језику него стању које је приказано у Речнику Ристића и Кангрге. Зато бих ја рекао да су они уопштили генитивни наставак *-ша* код ових деминутивних именица (на *-це* и *-ашце*) — према свом осећању, тачније — под утицајем говорног језика.

Толико о речницима нашег савременог књижевног језика у вези с овим морфолошким питањем. Граматички материјал о томе — оскудан је. Што у Вуковој Српској граматички (уз Рјечник од 1813 год.) нема ниједног примера за деминутивне именице ср. рода с горњим наставцима, то је разумљиво. Вук је ову прву нашу граматичку народног језика писао према туђем, страном обрасцу и у врло узаном оквиру дајући за промену речи само главне категорије облика. После њега Даничић, у својој Малој српској граматички (1850), међу именицама које се мењају као *поље* наводи и *кољенце*, *криоце* и *грџоце*, али ни он нема ниједне с проширеним падежним наставком (у једнини) иако његова граматика „претставља, углавном, граматичку или морфолошку обраду оног материјала који се налази у Вукову речнику“¹⁾ а у њему, као што смо видели, именица с таквим обликом у ген. једн. има приличан број; затим — и сам је Даничић, као познавалац и поштовалац народног језика, стајао одмах до Вука. Ја мислим да Даничић такве облике, проширене сугласником *-ш*, није признавао за књижевне облике без обзира на то што су се они налазили код Вука и у многим народним говорима. Јер при формирању нашег књижевног језика Даничић не иде увек за својим учитељем; још више од тога: „не гледају њих двојица истим очима на књижевни језик, не држе се они истих норми при одређивању језичке правилности“²⁾. На пример, од два или више облика једне речи Даничић је препоручивао онај који је правилнији према историји језика. Он је, дакле, правилност таквих облика одређивао теориски не обазирјући се притом на њихову распрострањеност у живом, народном језику. Тако је поступио и

¹⁾ А. Белић, Вук и Даничић, Београд, 1947, стр. 161.

²⁾ Рад. Бошковић, Буро Даничић и књижевни језик наш, Младост III 9, 1947, Београд, стр. 54.

овде: прелазео је преко облика с проширеним падежним наставцима иако су они већ тада увелико постојали и у оним говорима који су образовали основицу књижевног језика — јер су ови деминутиви, тиме што су изведени наст. -це (или којим од његових деривата) добили, етимолошко-историском анализом језичких црта, облик за који, с лингвистичке тачке, није везано никакво проширивање наставака у зависним падежима. Отуда је Даничић чак могао и посумњати у облик ген. једн. *чеданцеџа* који, у Академијину Рјечнику s. v. *чеданце*, наводи из Вукова Рјечника, ставивши притом: „али ће бити погрјешка“. И примера из његова језика у овом речнику потврђују то: Има ли сласти у *биоцу* од *јајца* (s. v. *јајце*); — Цркву у том *мјесташцу* даде босански бан бенедиктинцима (s. v. *мјесташце*); — Нека... зготови преда мноштво два *јелца* да једем (s. v. *јелце*); — Виноград на *родну брдашцу* (s. v. *брдашце*). Што Даничић у Основама српскога или хрватскога језика (1876, стр. 253) каже да неке овакве деминутивне речи ср. рода „мијешајући се с ријечима према којима су деминутивне а у којих је наставак ant [-*а*=*e*: *деша*—*дешаџа*] попримале су од њих и тај наставак задржавши пред њим непромијењено своје *ц* од *к* у наставку“ и узима за то примере све из Вукова Рјечника (*дрвце*, *чељаце*, *дјешешце*, *ждребешце* и др., *парченце*, *Шеленце* и др., *ошце*) — није толико од значаја за његов став у овом случају према савременом књижевном језику јер му то овде служи као аргумент за лингвистичку констатацију и научну анализу.

Ст. Новаковић у Српској граматизи (1894) као ученик Ђ. Даничића нема о овим именицама ништа више од њега, а Љуб. Стојановић (Српска граматика за II р. гимн., 1926) — уопште ни речи. Међутим, хрватски граматицар М. Дивковић помиње, у својим Облицима и синтакси хрватског језика (Загреб, 1917), и неке деминутивне именице на -це: *ребарце*, *криоце*, *гроце*, *сеоце*; и оне се мењају као *доле*. Али је од овога важнија његова белешка 3 (испод текста на стр. 55), у којој стоји да деминутиви: *чељаце*, *дрвце*, *ошце* (очце, око); *буренце*, *јаренце*, *шленце*, *штакленце*, *шелешце*, *ждребешце* — имају у промени проширене падежне наставке: *чељацеџа* (ген. једн.), *буренцеџа*, *дјешешцеџа*... Нема сумње

да су ове речи, с оваквим обликом генитива, наведене по Вукову Рјечнику. А. Белић (Граматика српскохрватског језика II, 1934) има *криоце* (и *крилце*), *гроце*, *корице* (мало корито) међу именицама које се мењају као *поље*, а *звонце* — с двојаким облицима (*звонца* и *звонцеџа*). а иза примера за деминутивне именице на *-енце* и *-ешце* које у ген. једн. имају *-џа* ставља „и сл.“, што значи да им не ограничава број с таквом променом. У Граматици српскохрватског језика за више разреде гимназије од М. Стевановића (1951) од деминутива на *-це* наводи се само *звонце* такође с двојаким облицима; али међу примерима за акценат именица II врсте (*кубе—кубеџа*) налазимо и: *дрвце—дрвцеџа*, *јагњешце—јагњешцеџа*, *џиленце—џиленцеџа*, *стакленце—стакленцеџа*.

Као што се види, у граматикама су узети, више или мање, само појединачни примери за промену ових именица. Нешто више је и тешко очекивати јер су оне све школскога типа, а онда и сама деклинација ових речи није још докраја искристалисана, као што се и одавде види.

Што се тиче већих, обимнијих граматика нашег језика које су изван оквира школских граматика, у једној, у *Grammatik der serbokroatishen Sprache* од А. Лескина (Heidelberg, 1914) нема о овоме ни помена, иако се она иначе одликује својом обимношћу. Друга, Маретићева Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика (II изд. 1931) додирује међутим питање промене деминутивних именица на *-це* уопште, поред тога што се у њој, на стр. 131—132, износи како та промена изгледа према њихову бележењу у Вукову Рјечнику. То што се налази код Вука, Маретић прихвата, одн. задржава, али сматра, правилно, да то свуда треба допунити кад се мисли на стање у данашњем језику. Тако за деминутиве на *-це* који се у народу могу чути с проширеним падежним наставцима а код Вука су без проширења, напр. од *перце—перцеџа* итд., вели: „то су дијалектизми (србијански)“. Затим, за овакве именице на *-ашце* мисли да се ниједна „не говори друкчије него с кратким облицима“. За све остале Маретић претпоставља, истина са извесном нијансом несигурности, да у промени (у јединици) имају поред облика с проширеним падежним наставцима, како је добрим

делом код Вука, и краће облике. „Ја држим, вели он, да не гријешим ако кажем да све именице на *-анце*, *-енце*, *-ашце* могу имати у сингулару и краће и дуље облике...“. Дакле — употребљавају се напоредо. Међутим, ја бих рекао да краћи облици ових речи у промени немају више толико животне снаге да би се данас могли тако употребљавати с дужима који су још у Вуково доба били извојевали победу над њима. Истина, код писаца из западних крајева наше језичке територије могу се наћи примери као: не *опраштајућ'* ни *дјешешцу* — Рачки, [даривали] *дјешешцу* — Ф. Мажуранић, у тијелу народнога... *дјешешца* — А. Шеноа; два *буренца* пиве — И. Г. Ковачић, *буренца* два по два — Зб. за нар. жив. VII, 1902,58; би ли у *кориштанцу* — Козарац и сл. — али они постају све ређи и на тој страни.¹⁾

Поменућу, више узгред, и неколико именица које су постале истим деминутивним наставцима али од друге основе, не од основе именица ср. рода. Три су се од њих, *беланце*, *жуманце* и *бренце*, помешале с деминутивним именицама с проширеним падежним наставцима у промени; тако су почеле и саме добијати такве наставке поред наставака без проширења, и то, као што смо видели (исп. напред за *беланце*), доста рано. Код Вука и Броз — Ивековића *жуманце* и *бренце* забележени су с двојаким облицима у ген. једн.: *жуманца* и *жуманцеша*, *бренцеша* и *бренца*, а *беланце* је без проширеног падежног наставка, као што је и код Л. Бакотића и у нашим правописима (дакле: *беланца*); међутим Ристић и Кангрга такав облик имају за *жуманце* (*жуманца*), а *беланце* је код њих само с наставком *-ша* (*беланцеша*). Ова се реч доста често јавља у оваквом облику зависних падежа; на пример: из шећера и *беланцеша* — Св. Марковић, у *беланцешу* — В. Пелагић, постаје од *беланцеша*-месец — Звезда 1900, 187, слична *беланцешу* — Ж. Јуришић, [пена] од 3 *беланцеша* — К. П. Мицина, Кувар, 203, са већим *беланцешом* — В. Стајић, Раницу од посекотине треба премазати *беланцешом* од јајета — Политика, 11 мај 1952, 8, од 6 *беланцеша* [ген. мн.] — Б.

¹⁾ У најновијој Граматици хрватскога или српског језика од И. Брабецз, М. Храста и Ср. Живковића, Загреб 1952, од *дјешенце* ген. једн. је само *дјешенцеша*, од *шелешце* само *шелешцеша* (стр. 54).

Нушић и др.¹⁾ Код ових речи је могло доћи до тога на основу осећања деминутивности њихова значења — означавају мали „предмет“, нешто што је ситно — тако да је то с наставком *-це* у облику било сасвим довољно да приме и новију промену правих деминутивних речи, које су везане за основне именице истога рода према којима су деминутивне. Друге три именице: *дланце*, *преденце* (обе Вук наводи из Дубровника у значењу: Art Pflanze) и *останце*²⁾ („шиљак на колу воденичноме“ — Вук) — не проширују падежне наставке, тј. мењају се као *срце* јер им је значење такве природе да не потсећа на деминуцију. За именицу *сџрмашце* Вук, у Рјечнику, има ознаку да је деминутив, али је преводи са *der Steibügel* (Паде крвца коњу до *сџрмашца*); док код Ристића и Канрге она има и деминутивно значење: *das Steigbügelchen*, а промена јој је као код Вука.

На основу свега што је овде изнесено о деклинацији ових деминутивних именица може се у закључку рећи ово. Падежни наставци једнине проширени сугласником *-ш* у промени деминутива на *-енце* и *-ишце* — дакле, тамо где су природно могли настати и где су и настали — већ су освојили право на општу књижевну употребу. Међутим, у промени деминутива других двеју група — на *-це* и *-ишце*³⁾ — такви се наставци појављују, углавном, само код екавских писаца. И нема никакве сумње да их они узимају из народног говорног језика, у коме су већ уопштени или се увелико уопштавају. Мислим да се ту огледа знатан утицај екавских говора старијег типа. Јер је у њима проширење падежних наставака сугласником *ш* захватило, пуном снагом, неизведене именице средњега рода које значе какав предмет малих димензија; тако се, на пример, у неким ресавским говорима каже: из *океша*, по *челешу*, до *увеша*, испод *колеша*, до последњег *зреша*, од *срцеша* и сл. — да и не наглашавам

¹⁾ Само овакву промену у једнини она има у Граматици хрв. или срп. језика од И. Брабеца, М. Храста и Ср. Живковића (стр. 54).

²⁾ В. Ђ. Даничић, *Основе*... (стр. 345).

³⁾ Деминутивне именице на *-анце* су малобројне и оне би се могле прикључити онима на *-енце* јер су им по облику најближе.

нарочито да се деминутиви на *-це* употребљавају искључиво с тим проширењем. И промена *перце—перцеша* и *брдашце—брдашцеша* која се све више шири у суседним млађим говорима потиче, несумњиво, с те стране. Одатле се она пробија и у разговорни и писмени књижевни језик. То значи да се у њему употреба проширених падежних наставака код ових деминутива стално поткрепљује материјалом из народних говора, и тако јој се проширује обим.

Б. Милановић.